

mentum cum votis, tam solemnibus quam simplicibus, quæ inter actus religionis numerantur, connexionem habet. Unde si, favente Deo, ad inceptum Sacramentorum opus aliquando revertar, expeditior erit cursus, multis in hoc opere enodatis, quæ in illo incommode permiscerentur. Quod si vita virtusque defecerit, priusquam ad illud opus animum appellam, quod video quam sit probabile, non me facti pœnitebit, ut spero, quia non sunt pœnitendæ rationes, quibus inductus, illud opus interrumpi, ut hoc aggrederer.

Est ergo religio totius hujus operis scopus et objectum. Sed quia duos hoc nomen *religio* præcipuos habet significatus; alterum, quo exprimit virtutem quamdam omnibus Christianis communem, alterum, quo peculiarem significat statum eorum qui proprie religiosi appellantur, duas etiam præcipuas partes totum hoc opus continebit, quarum una virtutis, altera status cognitionem comprehendat. Quamvis enim D. Thomas 2. 2, a quæst. 81 usque ad 100, de virtute religionis disputaverit, et postea, multis interjectis, a quæst. 183, et præsertim in 186 et sequentibus, de statu disseruerit, nihilominus virtus et status religionis ita mutuo nexu copulantur, ut ad unius exactam cognitionem alterius notitia requiri videatur. Nam religiosus status et ad virtutis religionis exercitium instituitur, ideoque statui Angelorum semper laudantium et colentium Deum comparatur ab Ambrosio, et ejusdem virtutis actibus constituitur, consueta nimirum votorum emissionem, sine quibus status ille non cohæret; imo ipsam religiosæ vitæ professionem gratum Deo sacrificium S. Augustinus appellavit, et Gregorius addidit gratissimum esse Deo holocaustum. At votum, sacrificium, et divina laus actus virtutis religionis sunt; non potest ergo ille status, ab hac virtute, disputatione sejungi.

Ex dictis tamen manifeste deducitur priorem hujus operis locum virtuti esse tribuendum, quoniam ad illam, ut ad finem et efficientem causam, status religiosus refertur. In virtute autem explicanda, quem in pertractandis aliis virtutibus tenere soleo, ordinem observando. Prius enim ejus naturam, subjectum, materiam, actus, essentiam, proprietates, unitatem et distinctionem ab aliis investigabo. Gradum postea faciam ad moralem doctrinam, atque adeo tam divina quam humana præcepta ad hanc virtutem spectantia explicabo, tum ea quæ aliquid imperant, tum etiam ea quæ quippiam prohibent, et cum illis vitia omnia, quæ eidem virtuti opponuntur, recensebo et explanabo. Quanquam enim in virtutum tractatione, moralis doctrina et copiosior et præcipue intenta esse debeat, nisi tamen exacta cognitio speculatioque præcedat, non possunt fundamenta deprehendi, a quibus moralis doctrina derivatur.

Est tamen postremo loco observandum, licet hujus virtutis actus physice (ut aiunt) spectati multiplices sint, in præsentia nonnisi sub ea ratione considerari, qua cultum Deo debitum continent. Sunt tamen nonnulli actus proprii hujus virtutis, qui rationem ipsam cultus fundatam habent in quadam alia peculiari proprietate morali, ex qua nova et specialis consideratio moralis consurgit. Hi vero actus tres præcipue inveniri videntur: oratio, juramentum ac votum. Oratio enim ad impetrandum aliquid ab alio refertur; juramentum, ad confirmandam veritatem infallibili testimonio; votum ad obligandum hominem peculiari modo ratione promissionis; quæ omnes rationes sunt substratæ ad rationem cultus, et satis morales sunt, peculiareque tractatus exigunt. Quapropter prius generatim de ipsa religionis virtute, ejusque præceptis, ac vitiis illi oppositis dicam; postea vero de tribus actibus paulo antea explicatis, et aliis qui ad illos revocantur, disseram; quamvis in materia de voto, et quia copiosior, et quia valde necessaria est, longius erit immorandum. Atque de industria hunc de voto tractatum in ultimum hujus virtutis locum reservabimus, quia ex voti, ejusque naturæ consideratione, accommodato ordine ac proclivi quasi ductu, ad religiosi status considerationem transitum faciemus.

TRACTATUS PRIMUS

DE NATURA ET ESSENTIA

VIRTUTIS RELIGIONIS

IN TRES LIBROS DIVISUS.

INDEX CAPITUM LIBRI PRIMI

DE OBJECTO ET MATERIA VIRTUTIS RELIGIONIS.

- | | |
|--|---|
| CAP. I. De etymologia et multiplici significato vocis religionis. | CAP. V. An sola religio respiciat Deum ut objectum cui. |
| CAP. II. De divisione religionis in virtutem et statum. | CAP. VI. Sub qua ratione Deus sit objectum religionis. |
| CAP. III. Quomodo Deus sub objecto virtutis religionis comprehendatur. | CAP. VII. Quenam sit materia proxima religionis. |
| CAP. IV. Sine Deus solus objectum cui virtutis religionis. | CAP. VIII. De cultu quem exercet religio. |
| | CAP. IX. De debito quod reddit religio. |

LIBER PRIMUS

DE OBJECTO ET MATERIA VIRTUTIS RELIGIONIS.

Hunc de religione tractatum in tres præcipuas partes seu libros dividemus; in primo, tam materiale quam formale objectum virtutis religionis explicabimus. In secundo, generalem doctrinam de actibus ejus trademus. In tertio virtutem quoad ejus habitum, excellentiam, seu perfectionis gradum, ac distinctionem a cæteris virtutibus exponemus. Prius vero quam ad rem ipsam accedamus, pauca de nomine religionis præmittere opportunum judicavimus.

CAPUT I.

RELIGIO UNDE DICTA SIT, ET QUOMODO SOLIUS DEI CULTUM PROPRIE SIGNIFICET, LICET AD ALIA ETIAM TRANSFERATUR.

1. Religionis significatus ex D. Augustini aliorumque sententia. — Ex Latinis Patribus

et Doctoribus, Augustinus, libro 10 de Civitate, cap. 1, quem imitatus est Jonas Aurelianensis, lib. 1 de Cultu imaginum, ante medium, religionem dixit, juxta latine loquendi consuetudinem, non imperitorum, sed doctissimorum, non significare solius Dei cultum, sed etiam officium quod hominibus cognatis et affinibus, vel alia quacumque ratione nobis conjunctis, exhibemus. Hanc tamen sententiam expendens D. Thomas 2. 2, quæstione octogesima prima, articulo primo, ad secundam, dicit Augustinum late religionis voce usum fuisse, et secundum vocis proprietatem soli Deo attributam esse, quod verum censeo, et hanc esse propriam et primævam hujus vocis significationem, non solum ex usu et accommodatione Latinorum Patrum, quod certum est, sed etiam apud Latinos auctores. Nam Cicero, lib. 2 de Inventione: *Religio*, iu-

quit, est, quæ superioris cujusdam naturæ, quam divinam vocant, curam ceremoniamque affert. Quam definitionem usurpavit Augustinus, lib. 83 Quæstionum, quæstione 31, et in hac significatione a nobis in hac materia usurpatur. Ad cognatos autem, nobisque conjunctos, pietas, vel amicitia, aut observantia haberi dicitur, non autem religio, nisi fortasse quatenus vel per exaggerationem, vel per translationem (ut infra declarabo), quidquid magna cura et studio animi fit, ex religione vel religiose fieri dicitur, vel etiam quatenus ipsamet Dei religio beneficentiam proximorum, et præcipue nobis conjunctorum imperat, juxta illud Jacobi 1: *Religio munda et immaculata hæc est, visitare pupillos et viduas in tribulatione eorum.*

2. *Religionis etymologia a verbo relinquo refertur.* — Qui crediderint a verbo religio deductum religionis nomen. — Religio ergo Deum solum ejusque cultum respicit. Quam significationem ex ipsa vocis origine seu etymologia colligere possumus, quæ multiplex etiam ab auctoribus traditur. Primo enim quidam religionis nomen deducere voluerunt a verbo relinquo, quia religiosum illud esse dicitur, quod propter sanctitatem aliquam remotum est ac separatum a communi usu. Ita refert, ex Masurio Sabino, Aulus Gellius, lib. 4 Noctium Atticar., cap. 9. Nimis autem remota videtur deductio hæc, sive effectum ex quo desumitur, sive ipsarum vocum dissimilitudinem consideremus. Secundo, existimatum est vocem religio, a verbo religendi derivatum esse. Sic D. Augustinus, 10 de Civit., cap. 4, de Deo loquens: *Ipse (inquit) fons nostre beatitudinis, ipse omnis appetitionis est finis; hunc eligentes vel potius religentes, amiseramus enim negligentes; hunc ergo religentes, unde et religio dicta perhibetur, ad eum dilectione tendimus,* etc. Ejusdem meminit 1 Retractat., cap. 13, eamque tribuit Latini sermonis auctoribus, Ciceronem subindicans; fortasse enim ita intellexit illa verba Ciceronis, secundo de Natura Deorum: *Hi dicti religiosi, ex religendo, tanquam eligendo eligentes, et diligendo diligentes, intelligendo intelligentes.* Verumtamen constat Ciceronem in alio sensu locutum esse, ut statim dicam. Aliqui etiam putant Isidorum hanc sequi etymologiam, licet in alio sensu, scilicet, quia religiosi Deum religant, non quem amiserant, sed quem prius elegerant. Verumtamen Isidorus nihil aliud facit, quam sententiam Ciceronis sequi et referre.

3. *Religio a verbo religo haudquaquam derivatur.* — Denique Augustinus ipse in ea sententia non permansit, neque nobis placet, sive vocem, sive rem attendamus. Nam imprimis nullum est verbum proprium Latinum religendi, ex quo illa vox deduci potuerit, imo nec religo usitatum invenitur. Quin etiamsi illud admittamus, non tam significabit eligere quod neglectum erat, quam iterum eligere quod jam erat electum; sicut religare non significare ligare ea quæ soluta erant, sed iterum ligare ea quæ jam erant ligata. Accedit quod eligere Deum jam negligenter amissum, vel non est munus religionis, sed pœnitentiæ; vel, si pœnitentia aliquo modo sub religione continetur, illud munus est quasi secundarium et accidentarium; nam religio per se respicit Deum, et ad illum tendit, etiamsi nunquam negligenter amissus sit. Non est ergo verisimile, nomen religionis fuisse tractum ex comparatione (ut sic dicam) ad priorem negligentiam, seu ad negligentem Dei amissionem.

4. *Religionem a verbo relego dictam dixit Tullius.* — Tertio igitur derivata censetur vox religio a verbo relegendi, quia nimirum ea quæ ad Dei cultum pertinent iterum atque iterum legenda seu cogitanda sunt. Ita Cicero, lib. 2 de Natura Deorum, quem secutus est Isidor., lib. 10 Originum, lit. R, in princip. Quorum sensus constat ex illis Ciceronis verbis: *Qui omnia quæ ad cultum Dei pertinent, retractarent et relegerent, hi dicti sunt religiosi, a relegendo.* Alia autem verba supra citata adducuntur tanquam exempla, non quia ex verbo eligendi, aut religendi, in alia significatione sumpta sit etymologia, sed ex hac qua proprie significat legere, quatenus ad cognitionem ordinatur. Estque probabilis deductio, sive vocum similitudinem, sive munus ipsum religionis spectemus.

5. *Religionem a religando Lactantius derivavit.* — Nihilominus Lactantius, lib. 4 de Vera sapientia, cap. 28, Ciceronem in hoc deserit, et religionem ex verbo religandi dedit, dicens: *Hac conditione gignimur, ut generati nos Deo justa et debita obsequia præbeamus, hunc solum noverimus, hunc sequamur, hoc vinculo pietatis obstricti, Deo et religati sumus, unde ipsa religio nomen accepit, non, ut Cicero interpretatus est, a relegendo.* Atque hanc Lactantii sententiam approbarunt D. Hieronymus circa illa verba Amos 9: *Qui edificat in cælo ascensionem suam, et fasciculum suum super terram fundavit,* et D. Augusti-

nus, lib. de Vera religione, cap. ult., qui primam suam etymologiam retractat, lib. 1 Retract., cap. 13. Atque hæc sententia est maxime verisimilis, sive spectemus vocum allusionem et propinquitatem, sive munus ipsum religionis.

6. *In quo Lactantius et Hieronymus dissident.* — Approbatur ea sententia, quæ Religionem ita dictam credit, quia religat homines Deo. — Est autem differentia inter Lactantium et Hieronymum: Lactantius enim vult religionem esse dictam, quia ipsa Deo homines ligat; Hieronymus vero quia ipsos homines inter se ligat, et quasi in unum congregat ad colendum Deum; et ideo ait, *gregem justorum seu electorum fasciculum appellari, quia una Domini religione constrictus est; unde et ipsa religio a religando, et in fascem Domini vinciendo, nomen accepit.* Lactantium videtur sequi Bernardus, lib. de Natura et dignitate divini amoris, cap. 15, dicens: *Corporalibus religamur sacramentis, ne a Deo recedamus, unde etiam a religando religio dicitur.* E contrario Abulens., Exodi 12, sub quæst. 49: *Religio, inquit, dicitur modus specialis colendi Deum, sive verum, sive falsos Deos, vocaturque religio a religando, quia religant se homines illi modo vivendi, et colendi Deum.* Mihi magis placet ut religio dicatur, quia ipsamet religat homines Deo. Nam expositio Hieronymi est quidem accommodatissima ad eam significationem, qua vox religio pro statu religionis accipitur; tamen quia illa primæva non est, sed derivata, ut infra dicam, ideo Lactantii consideratio potior videtur, et primario effectui religionis accommodatior. Religio enim primum omnium unit nos Deo; hinc vero consequenter fit, ut qui eandem Deum colunt, aliquo modo inter se colligati maneant, magis autem vel minus, juxta rationem cultus.

7. *Discrimen inter D. Augustini Lactantiique sententiam.* — Ligantur non solum dissoluta sed ligata, ut firmiter adhæreant, qui sensus optime quadrat in religione. — Rursus vero considerari potest aliud discrimen inter Lactantium et Augustinum, nam Lactantius significat religionem dictam esse ab illo vinculo naturali, quo Deo obligamur ex propria naturæ conditione; Augustinus autem potius dictam significat, quia huic vinculo novum vinculum superaddit. Quod explicuit D. Thomas, Opusc. 19, contra impugnantes religionem, cap. 1, dicens: *Religio iteratam ligationem importans, ostendit ad illum aliquem*

ligari, cui primo conjunctus fuerat, et ab eo distare incepit, et quia omnis creatura prius in Deo existit, quam in seipsa, et a Deo processit, quodammodo ab eo distare incipiens secundum essentiam per creationem, ideo rationalis creatura ad ipsum Deum debet religari, cui primo conjuncta fuerat, antequam esset, ut sic ad locum unde exeunt, flumina revertantur. Quæ explicatio subtilis quidem est, magis vero favet sententiæ Lactantii, quatenus declarat cur ipsum naturale vinculum subjectionis rationalis creaturæ ad Deum, dicatur potius religio quam ligamentum. Tamen nimis metaphorica minusque propria videtur illa deductio; nam creaturæ, prout sunt in Deo, non tam dici possunt alligatæ Deo, quam esse ipsemet Deus; solum ergo ligantur illi, quatenus sunt in se productæ, et ab illo distinctæ; ergo primum vinculum quo illi conjunguntur, non proprie dicitur religio, sed ligamentum tantum. Nec dicuntur tantum religari quæ dissoluta jam sunt, cum prius fuerint ligata, sed etiam et forte proprius illa quæ, licet ligata jam sint, ut fortius adhæreant et non dissolvantur, iterum religantur. Juxta hanc ergo proprietatem videtur religionis nomen recte posse explicari; nam cum creatura rationalis per naturale debitum et inditam propensionem ligata sit ad colendum unum auctorem suum, per voluntariam electionem et superadditam habitus inclinationem religatur; et ideo virtus quæ hoc officium præstat, religio dici potuit.

8. *Cum rationalis creatura naturaliter Deo sit subjecta et alligata, merito religio illa dicitur, quæ hoc vinculum religat.* — Quod si fortasse objiciat aliquis hanc considerationem habere locum in omni habitu, nam auget inclinationem potentiæ, et ita quasi iterato eam ligat suo objecto, respondemus hoc nihil referre; tum quia potuit hæc ratio in hoc nomine imponendo considerari, et non in aliis; tum etiam quia hæc propensio rationalis creaturæ ad suum creatorem maxima est; nam quia est perfectissima subjectio et servitus, magnum debitum et obligationem inducit, ideoque merito vinculum, seu ligamentum dicitur; et quia hæc est nobilitas creaturæ rationalis, ut per se et ex vi suæ originis, ad nullum alium, nisi ad Deum, ut ad finem, ordinetur, ideo quasi per antonomasiam soli Deo naturaliter alligata censetur; merito ergo illa virtus, quæ hoc vinculum confirmat, et debitum solvit, religio dicta est. Unde etiam obiter intelligitur, ubi novum vinculum voti sup-

peradditur in ordine ad hunc ipsum cultum, ibi specialiori quadam ratione debeat nomen *religionis*, hoc modo deductum, ideoque ratio sic vivendi, et colendi Deum, fere jam sibi usurpavit in Ecclesia hoc nomen religionis simpliciter dictum.

9. *Alia religionis significationes per habitudinem ad vinculum deductæ.*— Ultimo, ex his quæ dicta sunt de propria significatione, et etymologia hujus vocis, intelligere licet, si quas alias significationes habet hæc vox, deductas esse aliquo modo ex comparatione vel habitudine ad vinculum cum Deo jam declaratum, etiamsi aliquid immediate ad Deum ordinatum continere non videantur. Ut, verbi gratia, religio apud Latinos aliquando sumi solet pro *anxia cura*; sic Cicero de Clar. Orat., dixit quorundam hominum orationem esse attenuatam *nimia religione*, id est, sollicitudine. Nam quia in divino cultu maxima cura adhibenda est, et illa cæteris curis præferenda, ideo translata est hæc vox ad significandam quamdam nimiam anxietatem in aliqua re agenda. Simili modo, religionis nomine significari solet scrupulus conscientiæ, ac timor, juxta illud Pamphili apud Terentium in Andrian.: *Dignus es odio cum tua religione*, id est, cum timore et scrupulo. Quomodo est frequens apud Ciceronem, *religionem injicere*, id est, conscientiæ scrupulum; *aliquid esse religioni*, id est, in debito conscientiæ, et similia. Intellexisse enim suo modo videntur etiam philosophi, timorem conscientiæ ad cultum Dei aliquo modo pertinere; et e converso contra conscientiam agere, nihil aliud esse quam Deum offendere. Sic ergo religionis vox ex significatione divini cultus ad significandum conscientiæ scrupulum translata est; et inde etiam ulterius ad significandum nimium scrupulum, vel timorem in aliis rebus vel actionibus traducta est.

10. Tandem debitum officium in quocumque munere præstando, solet etiam a Latinis religionis significari. Quod forte significavit Augustinus, in principio citatus, cum dixit religionem etiam dici ad cognatos vel affines. Generalius autem dixit Cicero, 4 in Ver.: *Ego quos adhuc magistratus mihi populus Romanus mandavit, sic accepi, ut me omnium officiorum religione obstringi arbitrarer.* Quæ extensio eadem fere rationem habet quam præcedentes; nam debitum officium præstare in omnibus, eatenus ad divinum cultum pertinere potest, quatenus in eo deficere redun-

dat in offensionem Dei; vel certe, quia honor divinus est officium maxime debitum, per quamdam analogiam ad illud, omne debitum officium, religionis nomine appellatur. Omnes ergo hæ significationes hujus vocis, per extensionem quamdam derivatæ sunt a principali et propria, qua religio solius Dei cultum importat.

CAPUT II.

QUOT MODIS DICATUR RELIGIO AD DEUM, ET SUB QUO ILLORUM VIRTUS VEL STATUS SIT.

1. *Religio in veram et falsam bipartitur.*— *Religionem qui attribuerint intellectui, et qui voluntati.*— Ludovicus Vives in Scholio ad 4 cap., lib. 10 de Civit. Dei.— *Religio a sapientia distinguitur, sed se invicem comitantur.*— Primum omnium notanda est divisio religionis valde usitata ab antiquis Patribus, in veram et falsam, quam supponit Lactantius in suis Institutionibus; nam in primo libro agit de falsa religione, in quarto vero et sexto agit de vera sapientia et de vero cultu. Augustinus etiam, in libro de Vera religione, in ipso titulo tacite indicat dari etiam religionem falsam, seu per errorem introductam, et statim in capite primo significat, et in discursu operis latius prosequitur. Cum autem verum et falsum proprie ad intellectum referantur, et rebus etiam tribui soleant, declarare oportet quo ex his modis religioni accommodentur. Pro quo est animadvertendum religionem, juxta modum etiam loquendi antiquorum, aliquando tribui intellectui, aliquando vero affectui. Priori modo dixit Mercurius Trismegistus, *εὐσεβεία ἡνώσις ἐστὶ θεῶν*. Quem imitatus Salvianus, lib. 2 ad Ecclesiam Catholicam, non longe a fine, dixit: *Religio scientia est Dei.* At vero Lactantius, lib. 4 de Vera sapientia, cap. 4, religionem aperte tribuit voluntati, dum ait religionem et sapientiam ita esse conjunctas, ut nunquam separentur, quia idem Deus est, qui intelligi debet, quod est sapientiæ, et honorari, quod est religionis: *Sed sapientia, inquit, præcedit, religio sequitur, quia prius est Deum scire, consequens colere.* Sicut ergo voluntas intellectum, ita religio sapientiam sequitur. Statim vero videtur hæc duo confundere, dicens: *Ita in duobus nominibus una vis est, quamvis diversa esse videantur.* Sed non negat hæc duo esse distincta, nam subdit: *Alterum est in sensu, alterum in actione*, id est, in intellectu et af-

fectu, sed illa unum appellat in radice et fundamento, nam *similia sunt*, inquit, *duobus rivis ex uno fonte manantibus, fons autem sapientiæ et religionis Deus est.* Clemens etiam Alexandrinus, lib. 2 Stromat., num. 8, religionem a sapientia distinguit; significat autem religionem esse priorem, dum ait, *religionem esse initium sapientiæ*; sed aliter loquitur de sapientia quam Lactantius; nam hic sapientiam vocat fidem ipsam, seu quamcumque veram Dei cognitionem; Clemens vero loquitur de sapientia perfecta, quæ cum charitate conjuncta est, cujus initium dicitur esse religio, vel eodem modo quo timor, vel quia a Deo est impetranda per orationem, quæ est actus religionis.

2. *Religio, secundum id quod in intellectu supponit, formaliter dicitur vera vel falsa.*— Ex hac ergo conjunctione inter sapientiam et religionem, ortum est ut aliquando sapientia ipsa vocetur religio, et religio sapientia. Hoc enim sensisse videtur Clemens Alexandrinus supra, dicens: *Intelligentia est, rerum sanctarum cura et providentia*, quod est religionis munus, juxta illud Ciceronis in principio citati: *Religio est quæ divinæ nature cultum ceremoniamque affert.* Hæc autem cura proxime quidem affectus est; tamen quia ex vera Dei cognitione nascitur, intelligentia vocatur. Sic igitur, si religio sumatur secundum id quod in intellectu supponit, vera vel falsa appellatur proprie ac formaliter, prout hæc attributa in intellectu inveniuntur. Atque ita *vera religio erit veri Dei, verique cultus illi debiti vera cognitio.* Atque hoc modo fides christiana solet frequenter a Patribus appellari *sola et vera religio*, quia veritatem continet in ostendendo Deo, qui colendus est, et in proponendo modo quo colendus est; utrumque enim ad veram religionem necessarium est. Est enim fides simul et eminenter speculativa et practica: speculativa quidem, ostendens Deum esse, et dignum esse omni honore; practica vero, quatenus etiam docet modum et obligationem colendi illum, et in utroque munere veritatem requirit, ut simpliciter vera religio sit.

3. *Quibus modis falsa est religio ex parte cognitionis.*— Unde e contrario falsa religio ex parte cognitionis duobus modis potest contingere (nam malum ex quocumque defectu). Primo, quando pro Deo habetur et colitur quod Deus non est, et hoc modo fuit falsa religio apud Gentiles, colentes falsos Deos, et est apud omnes illos qui divinum cultum

creaturæ aut dæmonibus aliquo modo communicant, ut late prosequitur Augustinus, libro secundo de Doctrina Christiana, cap. 19 et sequentibus. Alio modo contingit error in ipso cultu, quia, licet colatur verus Deus, honor tamen ejus in eis rebus ponitur, quibus revera non colitur neque adoratur. Et hoc modo est nunc falsa religio apud Judæos et paganos, et omnes illos infideles et hæreticos, qui unum verum Deum et creatorem recognoscunt, et se colere profitentur, re tamen vera non colunt, quia vel falsis signis ad Deum colendum utuntur, maxime Judæi; vel cæremoniis superfluis, et ad salutem animæ nihil conferentibus, ut pagani, et multi ex hæreticis; vel certe quia in his omnibus nunquam deest aliquis error circa ipsius Dei cognitionem, neque illi mentem subjiciunt, quod esse debet veræ religionis fundamentum. Propter quod Divus Thomas dixit, dicto Opusculo 19, capite primo, *primum vinculum quo Deo ligatur homo, esse fidem*, scilicet veram, et quæ ita in ipso Deo fundetur, ut in nulla re aberrare possit.

4. *Vera religio, quæ in vera fide fundatur.*— Atque hinc ulterius religio, prout spectat ad affectum (quæ est propria et formalis religio) denominabitur vera vel falsa, vel in esse rei, vel (quod perinde est) per habitudinem ad suum fundamentum, quod est fides, aut cognitio Dei. Erit ergo vera religio quæ in vera fide fundatur, et consequenter circa verum cultum veri Dei versatur; falsa autem erit omnis illa quæ in errore fundata est, quæ etiam solet *superstitio* appellari, de qua postea dicemus. Unde in priori est verum esse religionis, quia constat ex illis principiis, quæ vera religio postulat, et ideo dicitur *vera* in esse rei, et per conformitatem ad veras causas religionis, quæ sunt verus Deus, veraque cognitio ejus. Alia vero solum habet nomen et apparentiam religionis, et ideo falsa dicitur, vel potius nulla, nam religio simpliciter dicta solum est illa quæ vera existit. Unde etiam constat religionem falsam non esse virtutem; imo, nihil, quod ad veram virtutem spectet, in ea, quatenus talis est, reperiri. Nam (ut recte dixit Lactantius, dicto lib. 4, cap. 4): *Fons sapientiæ et religionis Deus est, a quo hi duo rivis, si aberraverint, arescant necesse est*; nihil ergo veræ virtutis fructificare possunt. Virtus enim opus honestum requirit; in cultu autem falsi Dei, vel in falso et superstitioso cultu, nulla honestas esse potest, cum rectæ rationi repugnet; quidquid ergo virtu-

tis in religione esse potest, in vera religione quærendum est.

5. *Religionis nomen non solum interno affectui, sed etiam externis actibus atque doctrinæ quibus Deus colitur, tribuitur.* — Rursus vero circa veram religionem (et cum proportionem idem est in falsa), advertere oportet nomen religionis non solum interno affectui, sed etiam exterioribus actionibus, imo et rebus quibus Deus colitur, tribui solere, atque etiam doctrinæ quæ talem cultum vel cæremoniam docet. Hoc constat ex communi usu loquendi etiam Scripturæ. Nam Exodi duodecimo, de Phase dicitur: *Quæ est ista religio?* id est, quid est ista cæremonia sacra, et actio religiosa? et Num. 19: *Ista est religio victimæ*, etc., ubi sermo est de sacrificio vaccæ rufæ. Sic etiam Exodi 29, Lev. 7 et 16, dicitur aliquid esse faciendum *religione perpetua*, id est, lege stabili ad religionem et cultum Dei pertinente. Sic etiam dixit Clemens Alexand., lib. 2 Strom., num. 5: *Religio est actio quæ Deum sequitur*. Denique sicut fidei nomine significari solet et doctrina fidei, et actus vel habitus fidei, vel sicut votum dici solet, et res quæ vovetur, et ipsa promissio, ita etiam religio dicitur, et cultus ipse, seu modus colendi Deum, sive in hominis actibus, sive in rebus quæ talibus actibus deserviunt, consideretur, et actiones ipsæ sive exteriores, per quas talis cultus exercetur, sive interiores, a quibus proficiscuntur, et consequenter etiam habitus, a quo tales actiones proprie et sub ratione cultus efficiuntur.

6. *Quomodo aliqua honestas reperitur in iis omnibus, quibus religionis nomen attribuitur.* — Atque in his omnibus, prout ad veram religionem pertinent, aliqua honestas reperitur, sed diverso modo. Nam in ipso cultu reperitur tanquam in objecto et materia circa quam aliquæ actiones humanæ versantur. Est enim illud objectum quoddam rectæ rationi consentaneum, id est, secundum rectam rationem amabile, seu eligibile. In actionibus autem, quatenus voluntarie seu libere exercentur, invenitur moralis honestas, quia studiosæ sunt et divinæ legi conformes. In habitu etiam reperitur rectitudo, quatenus connaturale et proximum principium est talium actionum, præbens optimum modum illas operandi.

7. *Ex supra dictis, constat aliquem esse habitum religionis qui vera virtus sit.* — *Religionis vox pro statu ex sententia Abulensis, est æquivoca.* — Unde tandem constat, ex his omnibus quæ vera religio complectitur, et quæ

nomen religionis aliquo modo participant, aliquid esse, quod vera virtus sit, nempe habitus ille qui ad tales actiones inclinatur; nam virtus simpliciter dicta nihil aliud est quam habitus per se studiosus et honestus, qualem hunc esse constat ex dictis, ampliusque ex discursu materiæ constabit. Atque in hac significatione, quæ hujusmodi habitum designat, fere semper voce religionis utemur; dico autem *fere*, quia non possumus aliam omittere, in qua etiam pro statu religionis sumitur, quæ licet ex priori derivata sit, ut supra tetigimus, et ideo analogiam quamdam continere videatur, tamen jam vox illa accipitur, ut omnino æquivoca, proprie, et simpliciter utrumque significans, statum, scilicet, et virtutem, et ita etiam nos illa utemur: nam ex materia subjecta constabit in qua significatione accipiatur. Quin etiam *religionis* vox, prout statum significat, æquivocationem continet, ut notavit Abulensis, Leviticæ septimo, circa finem. Nam generalis status Ecclesiæ Catholice, quæ talem doctrinam, talemque modum colendi Deum profitetur, religio Christiana dicitur, imo et unica et sola religio dici potest, quia extra illam nulla esse potest vera religio. Et eodem modo ante legem gratiæ synagoga Judæorum erat vera religio, quamvis non esset universalis, sicut nunc est Ecclesia Catholica; specialiori autem modo *religionis* vox applicata est ad significandum peculiarem vivendi modum et statum, in quo aliqui fideles congregantur ad perfectiori modo colendum Deum, et hæc significatio nobis deserviet simul cum alia priori, quæ virtutem indicat.

CAPUT III.

QUOMODO DEUS SUB OBJECTO VIRTUTIS RELIGIONIS COMPREHENDATUR.

1. Ex vocis declaratione supponimus, ut per se notum, dari in nobis aliquam virtutem, quæ religio vocatur, ad ejusque naturam explicandam ab objecto incipimus. Videtur enim ex dictis colligi, objectum illud aut esse solum Deum, aut Deum saltem principaliter complecti. In contrarium vero facere potest, quod D. Thomas, dicta q. 81, art. 5, non permittit Deum vocari materiam vel objectum religionis, sed finem.

2. *Statuitur Deum vere ac proprie ad objectum religionis pertinere.* — *Divisio virtutis moralis ex D. Thoma.* — Dicendum nihilomi-

nus imprimis est Deum vere ac proprie pertinere ad objectum virtutis religionis. Ita sumitur ex D. Thoma, art. 3, et ibi Cajetanus annotat. Et probatur, quia omne id circa quod virtus versatur, et ad quod tendit, pertinet ad objectum ejus; ostensum autem est virtutem religionis ordinari ad Deum, imo circa illum solum aliquo modo versari, quatenus solius Dei cultum et honorem procurat; ergo Deus pertinet ad objectum hujus virtutis. Potestque declarari ex illa vulgata divisione virtutis moralis, in eam quæ ordinatur primario ad moderandas passiones, et eam quæ perficit operationes circa alterum, quam tradit D. Thomas 1. 2, quæst. 60, art. 2, et nunc a nobis supponenda est, potius quam explicanda; sumpta vero est ex propriis objectis, seu materiis circa quas variæ virtutes versantur. Nam quarumdam principale munus est passiones reprimere, et ideo passiones ipsæ dicuntur materia seu objectum illarum. Aliæ vero virtutes pro fine proximo habent recte et convenienter operari circa alios, et ideo dicuntur versari circa operationes, easque respicere, ut materiam circa quam versantur. Hæc autem virtutes, sub hac materia, includunt personam illam circa quam operantur, quia illam respiciunt ut terminum habitudinis suæ.

3. *Religio ordinatur ad Deum, justitia ad homines; sed neutra ad Angelos ordinatur.*

— Rursus hæc virtutes quæ sunt ad alterum, religionem sub se comprehendunt. Nam (ut recte adnotavit Cajetanus, in dicta quæst. 81, art. 1), sicut omne peccatum contra alterum est contra personam aliquam, quia per se non peccat homo contra brutum animal, ita etiam virtus ad alterum solum est circa rationalem vel intellectualem personam. Hæc autem esse potest aut proximus, ad quem ordinatur justitia; aut Deus, ad quem ordinatur religio; Angeli vero in hac partitione non numerantur, quia pro hoc statu non videntur habere nobiscum necessitudinem aliquam, vel communicationem naturalem, quæ a nobis officium aliquod virtutis justitiæ circa illos requirat; sed si quam habent, non est secundum propriam et specificam conditionem suæ naturæ, sed secundum communem rationem sanctitatis, ejusque beatitudinis, ad quam cum illis ordinamur, et sub qua proximorum nomine comprehenduntur. Est ergo religio essentialiter virtus ad alterum, scilicet, Deum. Sicut ergo justitia subobjecto suo comprehendit pro-

ximum ad quem ordinatur, et in universum, quidquid est ad alterum, illum respicit ut finem vel terminum, ita religio in Deum tendit, et consequenter sub objecto suo illum complectitur; nam in habitibus, finis proprius ac terminus habitudinis, seu tendentiæ ipsius, et objectum, idem sunt.

4. Ut autem hoc amplius declaretur, dubitari potest quomodo Deus sit objectum religionis, an proximum, vel remotum. Si enim tantum remotum est, nihil in hoc habet speciale religio, nam cujuscumque virtutis moralis potest Deus esse objectum remotum, nam potest esse finis remotus, quod perinde esse videtur. Si autem dicamus Deum esse finem immediatum, religionem extra ordinem virtutum moralium ponemus. Nam cum virtutes morales immediate versentur circa operationes vel passiones, necessario respiciunt, ut objectum proximum, aliquid creatum; ergo nulla virtus moralis potest Deum respicere ut objectum proximum.

5. *Quo sensu Deus sit objectum religionis proximum, et quo remotum.* — Ad hoc breviter dicendum, Deum quodammodo esse objectum remotum, et quodammodo proximum religionis. Possunt enim hæc voces sumi vel in absoluta significatione, vel respectiva. Absolute dicetur objectum proximum illud, inter quod et internum actum a virtute elicited nihil mediat; sicut Deus est immediatum objectum charitatis, et moderata comestio temperantiæ. Hoc ergo modo negamus Deum esse immediatum objectum religionis, et hoc sensu locutus est D. Thomas, dicto artic. 5, ut distingueret hanc virtutem a Theologicis, ut in sequentibus videbimus. Hoc etiam convincit ratio facta; quia religionis affectus, qui est ejus actus internus, nunquam ita Deum attingit, quin mediet aliqua alia actio hominis, qua Deo cultum aut reverentiam exhibet. Sicut etiam virtus justitiæ nunquam ita immediate attingit proximum, quin mediet actio aliqua, qua jus proximi conservatur aut restituitur. Sub nomine autem actionis intellige etiam moralem carentiam ejus, nam illa etiam potest esse medium attingendi alterum, ut quando volo non infamare proximum, vel non blasphemare Deum.

6. Alio modo potest esse objectum proximum respectiva, seu comparatione facta ad finem extrinsecum et remotum, seu ad omne illud objectum, quod per se non attingitur ab actu elicito a tali virtute, ut ab ea progreditur, sed solum ut ab alia imperatur;